

Л.В. Чернявська, аспірантка
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

ВІЛЬНА ТА СПЕЦІАЛЬНА ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ: ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТА

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи щодо визначення понять спеціальної та вільної економічних зон, досліджено їх характерні особливості та сформульовано відмінні риси. Доведено, що території пріоритетного розвитку є одним з типів спеціальної економічної зони. Запропоновано визначення понять “спеціальна економічна зона” та “вільна економічна зона”.

Ключові слова: Спеціальна економічна зона, вільна економічна зона, територія пріоритетного розвитку.

Постановка проблеми. Утворення вільних економічних зон (ВЕЗ) та спеціальних економічних зон (СЕЗ) є відомими методами, які використовують багато країн світу для активізації участі в міжнародному розподілі праці. Окрім цього, ВЕЗ та СЕЗ сприяють залученню іноземного капіталу в економіку країн та окремих регіонів, стимулюють розвиток територій, виробництва, надходження та освоєння нових технологій.

Однак, незважаючи на поширеність та тривалу практичну діяльність ВЕЗ і СЕЗ у світі, існує змішування цих двох понять і, як наслідок, їх режимів. Розмежування режимів ВЕЗ і СЕЗ дасть змогу застосовувати такі механізми та інструменти управління, які дозволяють вирішувати завдання перед ВЕЗ і СЕЗ та досягати мети їх створення. З огляду на вищевказане виникає необхідність у дослідженні особливостей, притаманних ВЕЗ та СЕЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, класифікації СЕЗ і ВЕЗ, окремі теоретичні та практичні проблеми їх становлення та функціонування неодноразово досліджувалися в іноземній та вітчизняній літературі. Їм присвячували роботи такі вчені, як А. Тюббен, О.С. Чмир, В.І. Пила, Т.В. Горянська, В.К. Васенко та ін. Вагомий внесок у дослідження питань спеціального режиму господарювання в умовах СЕЗ здійснили, зокрема, такі дослідники: О.Р. Зельдіна, Д.Д. Коссе, В.А. Ведькал, О.П. Гузенко, А.О. Чигирин, Л. Крупа.

Не вирішені раніше аспекти проблеми. Проте й до цього часу в літературі залишилося невирішеним питання розмежування двох самостійних економічних категорій – ВЕЗ та СЕЗ та їх режимів.

Метою статті є дослідження основних теоретичних підходів щодо розуміння сутності ВЕЗ та СЕЗ та виділення їх характерних особливостей.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні пануючим у науковій літературі є *територіальний підхід* щодо формування СЕЗ, коли під нею мають на увазі частину території, на якій впроваджений особливий режим господарювання [6, с. 5; 10, с. 7; 20, с. 47]. Дане положення зазначене і в ст. 1 Закону України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”: “Спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють

спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України” [12].

Іноді в науковій літературі трапляються випадки, коли поняття СЕЗ перетинається з поняттям “регіон” та ототожнюється з поняттям “зона” і визначається як територія, в межах якої однозначні всі показники за їх інтенсивністю [7, с. 141]. Вважаємо, що дані поняття слід використовувати окремо, не замінюючи одне іншим, оскільки вони містять різне змістовне навантаження.

Проте, окрім територіального, існує й *галузевий (функціональний) підхід* до визначення СЕЗ, згідно з яким СЕЗ “являє собою відокремлену складову частину територіально-галузевого комплексу країни, де забезпечується спеціальний режим виробництва та розподілу суспільного продукту” [2, с. 6].

У літературі також зустрічається і *системний підхід*, щоправда він застосовується щодо ВЕЗ, а не СЕЗ. Відповідно до цього підходу, ВЕЗ – це “особлива, складна і багатогранна система виробничих відносин ... з приводу створення оптимальних умов розвитку даного територіально-виробничого комплексу з метою реалізації інтересів усіх суб’єктів господарювання відповідно до діючого в країні правового поля” [4, с. 5]. Теза автора про те, що ВЕЗ слід розглядати як систему виробничих відносин, може бути беззаперечно підтримана, адже ВЕЗ має свою структуру, складові елементи, механізми, які взаємодіють для досягнення мети суб’єктів ВЕЗ.

Отже, аналіз української та іноземної наукової літератури дає підстави стверджувати про відсутність єдиних підходів не лише щодо змісту, а й щодо назви категорії “спеціальна економічна зона”. Так, одні автори чергують назви СЕЗ і ВЕЗ [16, с. 386], інші – застосовують один з цих термінів (СЕЗ [19] або ВЕЗ [3; 17]), а в законодавстві України використовується єдиний термін “спеціальна (вільна) економічна зона”. Проте загалом у наукових колах склалася думка, що ВЕЗ і СЕЗ не є тотожними поняттями.

Так, російський науковець Є.Ф. Авдокушин доводить, що термін ВЕЗ є більш вузьким поняттям стосовно поняття СЕЗ [1, с. 83]. Професор В.К. Васенко пропонує розрізняти вільну економічну зону, спеціальну економічну зону і спеціальну вільну (СВЕЗ) зони залежно від адаптації національної правової бази зональних економічних формувань до міжнародного права [8, с. 156].

На думку автора, ВЕЗ не має тісних зв’язків з національною економікою, і її режим максимально адаптовано до міжнародного права, тоді як СЕЗ має тісні зв’язки з національною економікою, що характеризується сильною розподільчою роллю держави, а її правова база сформована на основі поправок до національного законодавства, адаптованого до світових стандартів. А СВЕЗ являє собою поєднання двох попередніх типів – ВЕЗ та СЕЗ – з частковою розподільчою роллю держави та правовою базою, сформованою на основі поправок до законодавства з врахуванням світових і національних стандартів [8, с. 157].

З наведеною тезою В.К. Васенка навряд чи можна погодитися, оскільки розмежування між СЕЗ та ВЕЗ та виділення їх поєднання на підставі різного їх правового регулювання суперечить законодавству України та міжнародному праву. На території однієї і тієї ж держави не можуть існувати декілька ВЕЗ чи СЕЗ, причому діяльність одних регулювалася б переважно нормами міжнародного права (міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями тощо), а інших – переважно нормами національного законодавства. Справа в тому, що після ратифікації в установленому порядку укладеного державою міжнародного договору всі його положення стають частиною національного законодавства і мають повною мірою застосовуватися на всій території держави. Це правило передбачено Законом України від 29.06.2004 “Про міжнародні договори України” [14], а також визнається більшістю держав світу.

Таким чином, застосування країною до створеної на її території СЕЗ національного законодавства всупереч укладеним нею ж міжнародним договорам у принципі неможливе, оскільки ті чи інші положення національного законодавства автоматично втрачають чинність з моменту ратифікації відповідного міжнародного договору, що містить правила, пов’язані з діяльністю СЕЗ.

Крім того, у міжнародному праві уже дане чітке визначення ВЕЗ. Так, відповідно до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур (Конвенція Кіото) 1973 р., вільною зоною визнається частина території країни, в межах якої розміщені на ній товари, як правило, розглядаються як такі, що знаходяться за межами митної території настільки, наскільки це стосується ввізних мит та податків [11].

Таким чином, ВЕЗ являє собою просто безмитну зону, інакше кажучи – вільну торгову зону, різновидами якої можна вважати порто-франко, вільні склади, безмитні зони, вільні гавані.

Однак від ВЕЗ слід чітко відрізнити такі зони вільної торгівлі, під якими мають на увазі групу країн, які вільно торгують між собою, але встановлюють незалежно один від одного митні тарифи на торгівлю з третіми країнами [18, с. 176]. У такому разі мається на увазі одна з організаційно-правових форм інтеграційного об’єднання держав – учасників зони, прикладами яких є зона вільної торгівлі між Україною та країнами СНД, Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА) в складі США, Канади і Мексики та ін. Тобто, такі зони вільної торгівлі створюються за угодою двох або більше держав, при цьому не обов’язково є наявність у них спільного кордону. Зацікавлені держави створюють єдину митну територію з митних територій держав-учасниць зони, на якій повністю або частково (за умовами угоди) відмінені тарифні та нетарифні обмеження у взаємній торгівлі.

Також не слід ототожнювати із СЕЗ виключну економічну зону, що є категорією міжнародного морського права та означає район, що знаходиться за межами територіального моря та прилягає до нього, причому природні ресурси такого району можуть використовуватися лише прибережною

державою. Правовий режим такої зони встановлений Конвенцією ООН з морського права 1982 р. [9].

Тісно перекликаються з СЕЗ підприємницькі зони, адже вони є одним із типів СЕЗ. За кордоном дані територіальні формування існують у Великобританії, США, Франції, Німеччині, країнах Бенілюксу та ін. Так, у США підприємницькі зони були створені у 1980 р з метою вирішення проблеми депресивних територій, на яких в основному проживало негритянське та латиноамериканське населення [5, с. 30]. На відміну від завдань, які вирішували завдяки ВЕЗ, зокрема сприяння розвитку торгівлі, для підприємницьких зон США головним пріоритетом у їх діяльності став розвиток малого та середнього бізнесу. Функціонування підприємницьких зон за кордоном, зокрема в США, призводило до реалізації поставлених завдань. Це відбувалося насамперед завдяки реалізації податкового механізму, серед інструментів якого слід виділити звільнення новостворених підприємств та діючих суб'єктів цих зон від сплати податку на нерухомість, надання митних пільг, пільг в оподаткуванні, пов'язаних з трудовими відносинами та ін.

Досліджуючи зарубіжні підприємницькі зони, можна провести паралель щодо територій пріоритетного розвитку (ТПР) в Україні. Згідно з законодавством України ТПР – це територія, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови та на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності для створення нових робочих місць [15]. Їх діяльність регламентується окремими актами законодавства щодо кожної ТПР, а створення передбачено ст. 16 Закону України “Про зайнятість населення” [13], де вказано, що Кабінет Міністрів України визначає території, де розвиток робочих місць заохочується державою. Такими територіями насамперед є трудонадлишкові та з високим рівнем безробіття, сільські та гірські райони. На ТПР запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності, що полягає в наданні суб'єктам ТПР податкових, фінансових, митних та інших пільг, визначених законодавством України та рішеннями місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів відповідних рад.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що підприємницькі зони за кордоном і ТПР у нас – це одна й та ж економічна категорія, а отже, ТПР можна віднести до одного з типів СЕЗ. Проте слід зазначити, що ТПР, ВЕЗ і СЕЗ в Україні вирішують притаманні лише їм специфічні завдання. Основним завданням ТПР є розв'язання проблем депресивних територій (низький рівень доходів населення, безробіття, закриття підприємств), що досягається завдяки розвитку малого та середнього бізнесу на таких територіях, тоді як завданням ВЕЗ є прискорення товарообігу та розширення ринків збуту, а на СЕЗ покладається завдання трансферу технологій, задоволення економічних, соціальних та науково-технічних потреб.

Проведемо порівняльний аналіз двох економічних категорій СЕЗ і ВЕЗ (табл. 1).

Порівняльна характеристика економічних категорій ВЕЗ та СЕЗ

Критерій порівняння	ВЕЗ	СЕЗ
Ступінь охоплення території	Охоплює невеликі локальні території (порти) або приміщення (вільні склади), де населення постійно не проживає	Охоплює території різних масштабів, на яких населення проживає постійно
Характер податкового режиму	Спрощений митний режим	Спрощений податковий режим (включає спрощений митний режим та доповнюється пільгами з податку на прибуток, ПДВ, плати за землю, оподаткування інвестицій, зборів до деяких бюджетних фондів та ін.)
Характер адміністративного режиму	Спрощені адміністративні процедури при митному оформленні	Спрощені адміністративні процедури при митному оформленні та інших заходах, зокрема, при в'їзді-виїзді іноземних громадян, реєстрації суб'єктів СЕЗ та ін.
Характер здійснення операцій	Здійснення переважно транзиту товарів та імпорту запасів (сировини, готової продукції) для кінцевого споживання	Здійснення імпорту основних засобів та експорту готової продукції, виробленої суб'єктами СЕЗ
Соціальні наслідки	Сприяння зайнятості населення, що проживає за межами ВЕЗ; насичення ринку необхідними товарами	Сприяння зайнятості населення, що проживає на території СЕЗ; розвиток інфраструктури СЕЗ та інших регіонів країни
Економічні наслідки	Прискорення товарообігу; сприяння розширенню ринків збуту іноземних товаровиробників	Сприяння збільшенню ВВП та інтеграції національної економіки до міжнародної

Аналіз особливостей ВЕЗ і СЕЗ дає змогу сформулювати такі визначення.

ВЕЗ – виділена державою невелика територія або приміщення, де до імпорту-експорту товарів застосовується пільговий митний режим та спрощені адміністративні процедури з метою прискорення та розширення товарообігу між країнами.

СЕЗ – виділена державою територія, на якій до вітчизняних та іноземних суб'єктів застосовуються особливі фіскальний, митний, адміністративний, валютно-фінансовий режими, створюється сприятлива макроекономічна інфраструктура з метою розвитку регіонів, трансферу технологій, задоволення економічних, соціальних та науково-технічних потреб та поглиблення інтеграції країни до світової економічної системи.

Висновки. У результаті проведеного дослідження доведено, що ВЕЗ і СЕЗ – це самостійні економічні категорії, яким притаманні свої специфічні особливості. У процесі діяльності суб'єкти ВЕЗ та СЕЗ вирішують різні

завдання, тому ототожнення понять ВЕЗ і СЕЗ в Законі України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” і, як наслідок, у багатьох наукових працях є недоцільним. У зв’язку з цим постає потреба у подальшому дослідженні економічної сутності та специфічних особливостей різних типів ВЕЗ та СЕЗ.

Список літератури

1. Авдокушин, Е. Ф. Международные экономические отношения [Текст] : учеб. пособие / Е. Ф. Авдокушин. – М. : Маркетинг, 1997–196 с.
2. Бобух, І. М. Становлення і функціонування спеціальних економічних зон в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.10.01 “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” / Бобух Ірина Миколаївна. – К., 2003. – 20 с.
3. Буткевич, О. В. Ліквідація пільгового режиму господарювання вільних економічних зон в Україні [Текст] / О.В. Буткевич // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 4. – С. 159–164.
4. Горянська, Т. В. Вільні економічні зони : механізм формування й функціонування [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 “Економічна теорія” / Горянська Тетяна Валеріївна. – Донецьк, 2004. – 16 с.
5. Зименков, Р. И. Свободные экономические зоны в США [Текст] / Р. И. Зименков // США и Канада: экономика – политика – культура. – 2005. – № 11. – С. 24–38.
6. Игнатов, В. Г. Свободные экономические зоны [Текст] / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – М. : Ось-89, 1997. – 192 с.
7. Инвестиции : системный анализ и управление [Текст] / [Балдин К. В., Быстров О. Ф., Передеряев И. И. и др.] ; под ред. К. В. Балдина. – [2-е изд.] – М. : Дашков и Ко, 2007. – 288 с.
8. Інвестування в аграрній сфері [Текст] : навч. посіб. / [А. В. Чупіс, В. А. Борисова, В. К. Васенко та ін.] ; за ред. А. В. Чупіса. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : Довкілля, 2006. – 265 с.
9. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву от 10.12.1982 г. : сост. на 20.01.2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/convents/lawsea.html>. – Название с титул. экрана.
10. Крупа, Л. В. Спеціальний режим підприємницької діяльності у вільних економічних зонах України (комплексне дослідження) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Крупа Лариса Володимирівна. – Х., 2000. – 20 с.
11. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.05.1973 [Електронний ресурс] : за станом на 20.01.2009. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з титул. екрана.
12. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13.10.92 № 2673-ХІІ : за станом на 20.01.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з титул. екрана.
13. Про зайнятість населення [Електронний ресурс] : Закон України від 01.03.91 № 803-ХІІ : за станом на 20.01.2009. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з титул. екрана.
14. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України від 29.06.2004 № 1906-І : за станом на 20.01.2009. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з титул. екрана.
15. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області [Електронний ресурс] : Закон України від 15.07.99 № 970-ХІV : за

- станом на 20.01.2009. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з титул. екрана.
16. Регіональна економіка [Текст] : навч. посібник / [Олійник Я. Б., Запотоцький С. П., Кононенко О. Ю. та ін.] ; за ред. Я. Б. Олійника. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. – 444 с.
 17. Савин В. А. О свободных экономических зонах [Текст] / В. А. Савин // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 6. – С. 84–92.
 18. Словарь современных экономических и правовых терминов [Текст] / [В. Н. Шимов, А. Н. Тур, Н. В. Стах и др.] ; под ред. В. Н. Шимова и В. С. Каменкова. – Минск, Амалфея. – 2002. – 816 с.
 19. Тюббен, А. Спеціальні економічні зони в Україні – засіб сприяння інвестиціям? [Текст] / Аннелі Тюббен ; пер. з англ. // Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ : науково-популярне видання / ред. А. Зіденберг, Л. Хофман. – К : Фенікс, 1998. – С. 133–140.
 20. Удовиченко, В. Розробка механізму запровадження спеціальних економічних зон: методологія, практика [Текст] : збірник наукових праць УФЕІ / В. Удовиченко . – 1999. – № 2. – С. 47–59.

Summary

Main theoretical approaches of conceptual determinations of the special economic zone and the free economic zone are analysed in the article. The character touches and distinctive features of these areas are also discovered. It is proved the priority development territory is the types of the special economic zone. Besides that conceptual determinations of the special economic zone and the free economic zone are offered by the author.

Отримано 26.02.2009